

KATONA BÉLA

MIKSZÁTH ÉGÖVE ALATT

(FEJEZET EGY KÉSZÜLŐ KRÚDY-TANULMÁNYBÓL)

Irodalomtörténetírásunk hosszú időn át úgy könyvelte el, hogy Krúdy pályája elején Mikszáth nyomán indult. A valóságban azonban Mikszáth hatása csak 1900 táján vált észrevehetővé Krúdynál, aki mögött akkor már 8–10 éves írói tevékenység állott, s ez nem kevesebb, mint félezer novellát és néhány kisregényt jelentett.

Kímutathatóan ismerte már diákkorában is Jókait, Mikszáthot, a pályakezdő Krúdy mégsem őket követte, inkább a 90-es években nálunk is megerősödő naturalista színezetű, városi-polgári irodalomhoz csatlakozott. Jellemző már az is, hogy legtöbb ekkori írásában városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők életét választotta témául. Érdekeltek a szociális problémák, s szaporodtak a társadalmi kérdéseket feszegető írásai.

1900 körül, *Az aranybánya* című regény után azonban jól érzékelhető irányváltás következett be írói fejlődésében. A fordulatról legszembeütőbben tematikájának átalakulása árulkodik. A városi-polgári figurák megritkultak írásaiban, érdeklődése egyre inkább a vidéki nemesi kúriák világa, különösen pedig a dzsentri réteg felé fordult. A változást jelezte az is, hogy a korábbi mesterek helyét egyre határozottabban Mikszáth foglalta el.

Amikor Krúdyval kapcsolatban Mikszáth követéséről beszélünk, természetesen nem utánzásra gondolunk. Kétségtelen, hogy e pályaszakaszának alkotásain felismerhetők bizonyos mikszáthos jegyek, de nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy

ekkor sem lett belőle epigon. Mikszáth irányain belül is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem felszabadította egyéni mondanivalóját. Mindenekelőtt azzal, hogy figyelmét szülőföldje, a Nyírség felé fordította, s ezzel felszínre hozta sok-sok személyes ifjúkori élményét.

A korábban gyakran tollára vett nagyvárosi környezetben akkor még elég bizonytalanul mozgott a vidéken felnőtt író. Ábrázolni kívánt polgári alakjait sokkal inkább olvasmányáiból ismerte, mint a valóságból, a dzsentri világról azonban bőségesen álltak rendelkezésére saját közvetlen élményei és tapasztalatai. Csak az apai-nagyapai házban megismert figurákra, s a környezetében hallott történetekre, anekdotákra kellett visszaemlékeznie, s máris szinte kimeríthetetlen forrásra bukkant. Így érthető, hogy pályájának ebben a második szakaszában fő témája a dzsentri lett. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. A *Nyíri csend* (1903), *Az álmok hőse* (1906), a *Pajkos Gaálék* (1906), *A szakállszáritón* (1906), a *Hét szilvafa* (1907) című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése és stílusa is. S még inkább talán az író elbeszélői attitűdje. Közismert, hogy Mikszáth legtöbbször úgy írt, mintha nem is írta, hanem fehér asztalnál élőszóval mondta volna el történeteit egy baráti társaságnak. Ez a hang, ez az írói attitűd uralkodik a dzsentri-elbeszélésekben Krúdynál is.

Különösen a novellák indítása tanulságos ebből a szempontból: „Volt egyszer a megyénkben. . .”, „Élt vidékünkön. . .”, „Volt egy falu Szabolcsban. . .”, „Az én gyermekkoromban. . .”, „Lakott valamikor Kállóban. . .”.

Hosszan lehetne idézni a hasonló kezdőmondatokat, amelyek nemcsak a cselekményt indítják el, hanem azonnal szituációt is teremtenek. S ezt a mesélő, anekdotázó atmoszférát tartják folyamatosan elevenen és erősítik a történetbe gyakran

beékelődő, az élőbeszéd jellegzetességeit követő lírai kitérések, átvezető mondatok, s az ilyenfajta gyakori kiszólások a cselekményből: „Igaz, ami igaz. . .”, „Elég az hozzá. . .”, „De menjünk sorjában. . .”, „Múlt, múlt az idő. . .”, „Hiszik vagy nem hiszik. . .”, „Hogy sorjában elmondjak mindent. . .”, „De ne vágjunk a történet elébe. . .”, „Igaz-e, nem igaz-e, ki tudná? ”. . .

A szituációteremtő indításokon és lírai kiszólásokon kívül az élőbeszéd attitűdjét erősíti az író képalpító módszere is. A későbbi Krúdy-stílusnak fontos eleme a képszerűség. A korai dzsentrinovellákban még sokkal kevesebb a költői kép, de talán még fontosabb, hogy ezek a képek minőségileg is lényegesen különböznek az érett Krúdy stílusesszékzeitől. Nem a ritkaság, a csaknem mindig különlegesen gazdag asszociációs tartománnyal rendelkező, rejtett szépségeket tartogató finom keresettség a jellemzőjük, hanem az anekdotázó mesélőt jól karakterizáló erőteljesebb, közönségesebb, nemegyszer zaftosabb kifejezőeszközök gyakorisága, ami természetesen sokkal inkább az élőbeszéd, mint az írott szöveg sajátossága.

Az élőbeszéd hatását néha egészen jelentéktelennek látszó nyelvi eszközökkel képes elérni. *Egy sikkasztás története* című elbeszélésében például így mutatja be a novella egyik szereplőjét, a kacér szépasszonyt: „Kivágott bársonyruha volt rajta. Hej, nincsen olyan hó a havasok ormán, amely fehérebb volna a Kalász Anna vállánál.” Egyetlen módosítószó csupán, s mennyire más lesz azonnal a mondat akusztikája! Ha egyszerűen azt írta volna, hogy Kalász Anna vállá olyan fehér volt, mint a hó a havasok ormán, meglehetősen banális hasonlattal állnánk szemben. Így azonban a szándékosan érzéki hatásra törekvő vágyakozásteli felkiáltásban az elkoptatott kép hirtelen felfénylik, szinte halljuk a mesélő csettintését, amellyel még tovább akarja csigázni a kedélyeket, s magunk előtt látjuk a kéjszóró férfihallgatóság összekacsintását.

A közvetlen hatás elérésére való törekvésből adódik, hogy a narrátor mindig úgy igyekszik előadni a történetet, mintha

maga is részese lett volna az eseményeknek, vagy legalábbis személyesen ismerte volna a szereplőket, esetleg éppen azoktól hallotta volna, akikkel megtörtént. Az anekdotának ugyanis nemcsak érdekesnek és csattanósnak kell lennie, hanem az is lényegéhez tartozik, hogy valami igaz magva legyen. Ezért igyekszik az író csaknem mindig hitelesíteni történeteit. A beszélő legtöbbször első személyben szólal meg, valamilyen módon közvetlenül is jelen van az eseményekben. Leggyakrabban ilyenfajta mondatokkal igyekszik ezt elérni: „A szomszédunkban lakott valamikor egy Kamocsay Mihály nevű egyszerű kurtanemes. . .”, „Az én anyai nagybátyám, név szerint Zathureczky Mihály, a legjobb kedvű ember volt, akit valaha ismertem. . .”, „Az én gyermekkoromban, mikor ezt a legendát mesélgették. . .” stb.

Alig van elbeszélése ebből a korszakból, amelyikből ne idézhetnénk hasonló mondatokat, amelyek mind a „hitelesítést” szolgálják, az író, vagy még inkább az őt helyettesítő narrátor személyes jólétesültségét, az elmondott történetben való közvetlen érdekelttségét, résztvevő vagy tanú voltát húzzák alá.

Az előbeszéd attitűdjéből következik a népies kifejezések, kiszólások és egyéb nyelvi eszközök kedvelése, gyakori alkalmazása is. Igaz, a szereplők itt nem parasztok, hanem vidéki nemesurak. De beszédük, stílusuk igazi meghatározója sokkal inkább a vidékiség, mint az úri mivolt. A szalonok választékoságra való törekvésével szemben inkább a falusi kaszinók kártyaasztalainál anekdotázó férfiak kevésbé finnyás, nyersebb, de életközelibb nyelvén beszélnek.

A megye pávája című elbeszélésben a lusta, tehetetlen, elhízott Prépostváry Ferenc alispánról van szó, aki az alispáni teendőket is teljesen feleségének engedi át. Az ő jellemzésében olvashatjuk: „szuszogott a jólétben, mint a süket disznó a búzában”. Egy másik novellájának szereplőjét, a vörös képű Gaál Bencét viszont egy régi népi szólás felhasználásával mutatja be: „. . . beretválta kapa után ültetett szakállát”.

Legalább ennyire hangulatteremtők népi hangvételi jelzős szerkezetei is, amelyekben esetenként tájnyelvi elemek is előfordulnak: gubaszagú falu, kupecbeszédű férfiú, degez bugyel-láris, surbankó legény stb.

A népiesség jelenlétét bizonyítják az elbeszélésekben elég gyakran felbukkanó jellegzetes mesei fordulatok is: „Élt a szabolcsi Buji községben egy csizmadia. . .”, „Így élt, éldegélt az öreg. . .”, „Ment, mendegélt a csizmadia. . .”, „Szállt, szállt a pallos híre. . .”, „Múlt, múlt az idő. . .”, „Nőtt, nőtt a fekete tyúk híre. . .”, „Nagy király volt az a Mátyás. . .”

Ezek a kifejezések nagyrészt különböző novellákból származnak, s számukat – akár csak a megelőző példakét – bőven lehetne még szaporítani. Annak érzékeltetésére azonban, hogy az átmenetileg Mikszáth nyomába szegődött fiatal Krúdy a nyelvi eszközök, különösen pedig az elbeszélői attitűd vonatkozásában hogyan követte mesterét, talán ennyi is elég.

Annál is inkább, mert ha vannak is hasonlóságok, nemcsak ezekre érdemes figyelni. Az egyezéseknél is fontosabbak ugyanis a különbségek. Ha Mikszáth jegyében fogantak is Krúdy e korszakának novellái, az ő dzsentriszemlélete sötétebb, elutasítóbb, mint a Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsentriréteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja. Abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Mikszáth kortársként átélte a középnemesség dzsentrivé válását, ő még látta ennek az osztálynak a virágkorát is, számára ez még eleven valóság volt és nem történelem. Ő még személyesen ismerte a Katánghyakat és Nosztyakat. *Nemzetes uraimék* című művében így írt erről a rétegről:

„A mai dzsenti nem a régi nemesség többé, de legalább abból való. Fel kell tartani, amíg lehet, gyámolítani kell, mint a kialudni készülő tüzet. . . Hiszen voltak hibái, nagy hibái, de e hibákban is mennyi fény, mennyi kedvesség!”

Később Mikszáth is leszámolt a dzsentrimentő illúziókkal, de életrealitásukat még szélhámasságukban, svihákságukban sem tagadta meg tőlük. Krúdy a dzsentrit már panoptikumi figuraként szemléli. Élvezi, eljátszik velük, mint a bábszínház marionett-hőseivel, de nem veszi komolyan őket. Jellemző, hogy egyetlen egészséges, igazán életrealó figurát sem teremtett. Annál teljesebb gyűjteményét találhatjuk írásaiban a hóbortosoknak, különcöknek, mániákusoknak, a babonás családi legendák szövögetőinek, a bogaras nyírségi Don Quijotéknak. De nemcsak a cselekvő, életrealó hősök hiányoznak galériájából, hanem – nagyon jellemzően – a fiatalok is. Az ő dzsentrivilágában egyszerűen nincsenek ifjú emberek, csak bogaras, rögeszmés öregek. Még női szereplői is többnyire éltesebb özvegyek.

Vitathatatlan, hogy a különcábrázolás terén is Mikszáth volt a közvetlen előd, de lényeges különbségek is vannak Mikszáth és Krúdy különcei között. Mikszáth „különceinek” jelentékeny része értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik, s csak környezetüknek szemében válnak különcökké. *A Noszty fiú* Tóth Mihály, a *Különös házasság* Medve doktora és Horváth Miklósa csak azért különcök, mert nem egy testükre szabott, irreális világ veszi őket körül. Egy abnormis társadalomban a normális ember hat különcként. Krúdy különcei nem ilyen emberek, hanem féresikerült, beteg lelkű, megszállott mániákusok, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végletesen felnagyított karikatúrái. A különcfigurák végigkísérik Krúdyt egész írói pályáján, de bizonyára nem véletlen, hogy éppen dzsentritémájú írásaiban találkozunk leggyakrabban ilyen típusú szereplőkkel. Az önmagukat túlélt társadalmi rétegekben fejlődnek ki a legkönnyebben a különös, bogaras emberek, egy-egy sajátos rögeszme megszállottai.

Krúdy maga így írt erről egyik novellájában:

„A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös

legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember: csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza–Duna mentén.”

Itt Magyarországot általában emlegeti az író, Krúdy dzsentri-témájú írásainak megkülönböztető vonása azonban, hogy szinte kizárólagosan szűkebb hazája, a Nyírség kisúri társadalmát vette a tollára.

A nyírségi dzsentrire természetesen jellemzőek voltak mindazok a vonások, amelyek általában jellemezték e réteget, de a század végén és a századforduló idején talán sehol sem lehetett már olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálni a különböző dzsentritípusokat, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizálódás, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt, Szabolcs azonban ebben a vonatkozásban alighanem a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentriréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak a hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. Krúdy maga így írt erről egyik művében:

„A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknek, és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemes-ségre. Itt mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy nagyapja. A furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalan-kodott, nyomorgott a legtovább. Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendőcsaládi per eldőlésétől. A fantasztikus tervek, légvárac, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övük volt a megye. Szélmalmok

mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarászbálokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, ittak, vetélkedtek, cifra kocsin jártak, hajdút tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak.”
(N. N.)

Az író e tömör jellemzése is találóan mutatja, milyen sokféle típusát termelte ki ez a táj ennek a hétszilvafás nemesi világnak. A következőkben csak a legfontosabb csoportokat vesszük sorra.

1. A dzsentrí egyik legáltalánosabb jellemvonása volt, hogy nem saját kora valóságában élt, hanem Don Quijote módjára a múltban. Az egyik legkorábbi idetartozó novellája *Az arany-sarkantyús vitéz legendája*. Hőse Bikky Pál, aki már teljesen elszegényedett, de azért úgy él roskadozó udvarházában, mint egy kiskirály. Legfőbb gondja, hogy mindenben híven utánozza a szomszéd grófék szokásait. Amikor új főispánt neveznek ki, elhatározza, hogy ő is elmegy az ünnepélyes installációra, készülődés közben azonban megdöbbenve veszi észre, hogy nincsenek sarkantyúi. Hosszan nézegeti egyik ősének egyenruhás képét a falon, akinek fényes csizmáin arany-sarkantyúk ragyognak. Elhatározza, hogy ő is csináltat magának sarkantyút, mégpedig színaranyból.

„Egy Bikky csak arany-sarkantyút viselhet saruján. A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a földkerekségen, amelyik csak ezüst sarkantyút viselt volna.”

Megparancsolta tehát ispánjának, hogyha mindent zálogba kell is tenni, csináltassa meg az arany-sarkantyút. Végül csak a kocsis és a házvezetőnő tudják valamennyire észre téríteni, hóbortját azonban nem adja fel. Azzal vigasztalja magát, hogy „a legközelebbi főispáni installációnál jóval előbb gondoskodik az arany-sarkantyúról és a hozzávalókról”.

A *Hét szilvafa* című elbeszélés erősen emlékeztet a *Beszterce ostroma* alapszituációjára. Hősének, Somodi Pálnak az a

rögeszméje, hogy az ő néhány hold földje az utolsó nemesi birtok Magyarországon. Ennek megfelelően úgy él tíz-tizenkét holdján, mint egy középkori oligarcha. A cselédeket jobbágyoknak tartja, sokat koplal, de ha vendége érkezik, fejedelmi lakomát csap. Zathureczky Mihálynak az a fixa ideája, hogy tulajdonképpen őt illetné a lengyel korona. „Nekik hagyományozta valami elhalt király, akinek már a csontjait sem lehet megtalálni.” Annyira beleéli magát szerepébe, hogy mással nem is törődik. Kis tanyáján a fehér falra hatalmas családfát pingáltat, s abba szépen beírja a népes familia egész öröklési rendjét. A furcsa hóbort végül tragédiával végződik. Amikor egy felvidéki Zathureczky is bejelenti, hogy igényt tart a lengyel koronára, Zathureczky Mihályt annyira felizgatja a dolog, hogy gutaütést kap. (*A lengyel korona*) — Hasonló motívumokra épül *A lord* és *Az ősök* című novella is.

2. A hóbortosoknak egy másik csoportját alkotják azok a Krúdy-figurák, akik valamilyen legendás eredetű, titokzatos kincset keresnek. Az egyes művekben a kincsmotívum természetesen különböző szerepet játszik, majdnem mindig úgy jelenik azonban meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A Regény a zöld házról című elbeszélés világtól elzárkózott hőse állandóan valami kincset keres, amelyet egyik őse rejtett el a házban. A rokonai nyakán élősködő furfangos Herepiről az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárában. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*).

Egy sikkasztás története című novellájának cselekményét a kállói Zathureczky család legendaköréből merítette. Zathureczky Móric híres mulató ember volt. 1830-tól 1841-ig ugyanazt az egy nótát húzatta megszakítás nélkül a kállói Arany Medve fogadóban. Így nem csoda, hogy amikor meghalt, nem maradt utána más, mint egy régi bunda. Ez azonban

nem közönséges bunda volt. Az emberek azt suttogták, hogy valami különös kincset rejtettek bele. Egy kacér szépasszony el is árulta a tanulmányai befejezése után Kállóba hazatérő ifjú Zathureczkynek a bunda titkát, nevezetesen, hogy apja abba varrta bele fia számára az értékpapírokat. A fiatal szolgabíró azonban hiába kereste az apai örökséget a bundában, nem volt sehol. Csalódásába bele is bolondult. Kállóban nem látták többé, az országutakat járta, eszelősen szorítva magához a legendás bundát.

Ugyanez a kincsmotívum jelentkezik részletesebben kidolgozva *A bűvös erszény* című terjedelmesebb művében is. Itt Viczky Eduárd nagy zöld selyem erszénye áll a cselekmény középpontjában, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczky Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és ezért bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény – üres!

Mindkét mű befejezése jelképes. Mindegyik írásából ugyanez a végső tanulság cseng ki. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szétpukkanó ábrándjai felett, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut.

3. Külön csoportot alkotnak Krúdynam azok a novellái, amelyek egy-egy babonás családi hagyományt dolgoznak fel. A legtöbb ilyen története a már többször is említett Gaál családdhoz fűződik. Egyik ilyen elbeszélése a *Családi legenda*. A nagy kiterjedésű Gaál család egyszer pusztulni kezdett. Gyermekek nem születtek, az idősebbek haltak. Végül az utolsó Gaál leány, Alojza is meghalt, aki egy idős embernek volt a felesége. Rengetegen mennek el megnézni a csodaszép halott asszonyt, köztük két juhász is, akiknek megtetszett a halott ujján levő rubinköves gyűrű. Éjszaka kiásták a sírt, s mivel lehúzni nem tudták a gyűrűt, le akarták vágni a halott ujját. A fájdalomtól a tetszhalott Alojza felébredt, férje azonban szörnyethalt, amikor meglátta visszatért feleségét. A szép özvegy hamarosan újból férjhez ment, és még 18 gyermeket

szült. A Gaál leányok pedig halhatatlanok lettek a családi legenda szerint. Egyszer azonban megtört a varázserő, a bűvös halhatatlanság. Gaál Juliskának, a híres Alojza unokájának esküvőjére gyülekezett a násznép. Ott azonban tragédia fogadta őket, a menyasszony hirtelen meghalt. A család jóízűen lakomázott tovább, nem hitték, hogy komoly lehet a dolog. Juliska azonban nem éledt fel, s a Gaáloknak bele kellett törődniük, hogy vége halhatatlanságuknak, mert úgy látszik, már eléggé elszaporodtak.

A Gaál családhoz fűződik *A babonás ing* című novella története is. Itt egy ördögös női ing áll a cselekmény közép-pontjában, mely nemzedékeken át jár körbe-körbe a család asszonyai között, és bűvös erejénél fogva minden bajt gyógyít, s ráadásul az asszonyokat széppé teszi, a hűtlenkedő férjeket visszavonzza feleségükhöz. Egyszer azonban az egyik Gaál megharagszik a babonás ingre, és tűzbe veti. Azóta csúnyák az asszonyaik. Nagyon hasonlít ehhez *A csipkekendő* története is, amely a Zathureczky család tulajdonában van évszázadok óta. Ennek abban áll bűvös ereje, hogy csodálatos pontossággal mindig megjelenti, ha valamilyen szomorú esemény fenyegeti a családot. Ilyenkor nedves lesz, mintha könnyeket töröltek volna bele. Végül két öreg agglégényhez kerül a csodálatos csipkekendő, de úgy látszik, elvesztette varázserejét, mert száraz marad, mikor egyikük meghal.

Mindhárom novella befejezése ugyanaz: a bűvös varázserő megtörik, a féltve őrzött legenda szertefoszlik. Szinte jelképes erejű ez a befejezés. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzsentrivilág dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoslásán keresztül. S hogy Krúdy valóban így értelmezte ezeket a legendákat, arra őt magát idézhetjük tanúnak:

„Minden régi magyar familiának volt valami szeszélye, hóbortja, bolondsága, amely apáról fiúra öröklődött. A Zathureczkyek a csipkekendő legendához ragaszkodtak, mások egyéb legendához. Némely

famíliában nincs is már egyéb az ősiségből, mint a családi legenda. Minél jobban emlegetik a legendát, annál bizonyosabb a földi javaknak a pusztulása. Mikor a múlttal kérkednek, a jelen sivárságát akarják leplezni. A magyar társadalom egy nagy darabja nem is tud egyébről beszélni, mint arról, hogy volt egykor. . . Az élete, gondolkodása, munkája a múltaknak szól.”

4. A régi vidéki dzsentriélet sokféle embertípust termelt ki. Közöttük meglehetősen nagy számmal voltak az ún. tréfacsinálók. Ezzel a típussal már Jókainál is sűrűn találkozunk, gondoljunk főként Józsa Gyuri alakjára. Krúdy is elég gyakran írt ilyen tréfacsinálókról, nyírségi józsagyurikról, akik egész életüket és vagyonukat különböző ugratások kieszelésére áldozták, és semmitől sem riadtak vissza egy-egy jó hecc kedvéért. Ilyen novellái például: *A ló meg a szoknya*, *A holt asszony udvarlója*, *A bölcsesség mustármagja*, *Egy jeles mulattatóról* stb. A legemlékezetesebb talán ebből a csoportból mégis *A legnagyobb bolond* című novellája, amelynek hőse, Szebenyi Pál minden bolondságot elkövet, csakhogy hóbertosságbban túltegyen vetélytársán, a szintén híres tréfacsináló Prinyi Jánoson. Először olyan házat építtetett, amelynek nincs sem ablaka, sem ajtaja, csak létrán lehetett bejutni a kéményen keresztül. Házi kísértetekről azonban nem gondoskodott, így nem sikerült túlszárnyalnia ellenfelét, akinek házában az is volt. Máskor egy nagy ekhós bárkát csináltat, amely elé nyolc csacsit fogat, és azon járja be a vármegyét. Prinyi erre trójai falovat építtet. Az ormóttlan nagy faalkotmányt kerekekre szerelteti és 12 lóval húztatja. Végül azonban Szebenyi mégis fölülkerekedik. Udvarolni kezd egy előkelő és szép nemeskisasszonynak. Az esküvő napján azonban mindenki legnagyobb megrökönyödésére nem menyasszonyát, hanem egy szolgálólányát viszi az oltár elé. Ezzel végleg elnyeri a legnagyobb bolond kitüntető címet.

5. A dzsentri egyik jellemző tulajdonsága volt a lustaság, a tette képtelenség is. Sajátos keveréke ez az oblomovizmusnak és a patópálos „ejh, ráérünk arra még” – magatartásnak.

Krúdy sok novellájában és regényében felbukkan ez a típus. *A ház csöndes marad* főalakja Tobor Lőrinc, akit esküvője előtt néhány nappal meglátogat menyasszonya és jövődő anyósa, hogy a lakás új berendezését megbeszéljék. A mama minden régi holmit újjal akar kicserélni, gyökeres rendet akar teremteni a csöndes, ósdi házban. Fölforgatni mindent, amit Lőrinc addig megszokott. A vőlegény azonban többre becsüli a maga nyugalmit, inkább lemond menyasszonyáról, és házvezetőnőjét veszi feleségül. „A ház a régi marad. Csöndes és nyugalmas. . . A bútorokat sem cserélik ki újakkal.”

A lusta Gaálok című novella hősei boldogan élnek falujukban, s ezt a boldogságot egyedül lustaságuknak, lomhaságuknak köszönhetik. Még arra is lusták ugyanis, hogy vagyonukat elherdálják, mint a többiek. „Hiú, képzelődő, tunya fajta volt. A párnát ki hagyta ráncigálni a feje alól, de nem mozdult fektéből. Persze fogytak, fogytak, mint a holdvilág.”

A dzsentritörténetek mellett mikszáthos korszakában szívesen foglalkozott Krúdy a nemesség múltjával is. Valójában persze őt nem a történelem tényei érdekelték, sokkal inkább az események melléktermékei, a sokszori elmondásban szépen kikerekedett csattanós históriák. Nem a valóságos múlt, hanem az azt különös módon sűrítő anekdota. Ebből természetesen az is következik, hogy ilyen vonatkozású írásai nem a történelem dicső lapjaihoz kapcsolódnak, hanem a humoros, esetleg tragikomikus vagy groteszk helyzetekhez, hiszen az anekdotának lényeges eleme a humor, a gúny és az ironia, s ezek csak ezen a területen érvényesülhettek igazán.

Ilyen történeti anekdotát örökített meg *Az ágyúgolyó* című novellája. A cselekmény az „utolsó nemesi felkeléshez”, a nem éppen dicsőséges emlékezetű Napóleon elleni győri kalandhoz kapcsolódik. Főszereplője Bodó Sámuel, aki rendkívül lusta ember volt. Amikor a franciák hírére a megye minden kardforgató nemese összesereglett Nagykállóban, ő lekéste a gyülekezőt, ezért csak úgy magányosan indult az inzurgensek csapata után. Nem is igen törekedett, hogy utolérje őket. Inkább

elidőzgetett az útszéli fogadóknak. Tavasz felé járt, amikor megpillantotta a már visszafelé haladó szabolcsi csapatot. Bodó természetesen nem akart velük találkozni, ezért elrejtőzött a fogadó padlásán, s csak akkor jött le, amikor a sereg már továbbállt. Ekkor ő is megfordult, s tisztos távolból követte őket. Otthon Kállóban éppen folyt a mulatság az inzurgensek tiszteletére, amikor beállított, s egyenesen az alispánhoz ment. Tarsolyából egy nagy ágyúgolyót helyezett annak asztalára. Hiába mondták az inzurgensek, hogy Bodó ott sem volt Győr-nél, az emberek inkább neki hittek, hiszen csak ő hozott ágyúgolyót a csatából. Így lett híres emberré a lusta Bodó Sámuel. Az ágyúgolyó később a megyei múzeumba került a következő felirattal: „Bonaparte ágyúgolyója a nemesi fölkelelésből. Ajándékozta: ns. Bodó Sámuel.”

Egy másik, szintén kállói eredetű anekdotikus történetének címe *Az utolsó nemesi felkelés*, ez azonban nem a napóleoni háborúhoz fűződik, hanem az önkényuralom utáni politikai megélénkülés időszakához, az ún. kis negyvennyolchoz. Az országban követválasztást tartanak, s a megyék versengenek a politikai küzdelmekben kitűnt férfiakért. Kálló azonban más-ként cselekszik. Kállay Ákos, az alispán így beszél:

„Nekünk olyan ember kell, aki a régi Magyarországot képviseli, a rendi alkotmányt. Aki azon fog munkálkodni, hogy állíttassék vissza a magyar nemesség, és vele a régi rendszer. Nekem ugyan nem kell senki az új emberek közül. . . nekünk minél régibb, konzervatívabb embert kell fölküldeni, akinek nem kell se a Deák politikája, se a Kossuth politikája. Elég volt a szabadságból. Éretlen ország vagyunk mi még a szabadságra. Apáink se voltak rabok. Jöjjön vissza a régi alkotmány.”

Ilyen előzmények után végül is Dobokay Ferencet választják meg, aki 48 óta teljesen visszavonultan él, mert annak idején szembefordult a nemzeti felbuzdulással, s így a közvélemény akkor hazaárulónak kiáltotta ki. Most sem akarja elfogadni a jelölést, de egész küldöttség megy érte, szinte erő-

szakkal viszik Kállóba. Végül azonban mégsem lett követ Dobokay, mert belebetegedett az izgalmakba és meghalt.

Míg az ágyúgolyó történetében inkább csak megfricskázta a kétes értékű nemesi dicsőséget, itt már kritikája mélyebben húsba vágott. A történeti anekdota csak ürügy volt számára a megyei konzervativizmus leleplezésére, s arra, hogy megmutathassa az úri Magyarország dicstelen kimúlásának szükségszerűségét. Ő maga így beszél erről a novella egyik részletében:

„A régi kutyabőrök elkoptak, elmúltak, senki sem tudja hová lett a százezer nemesi família, amelyről még Nagy Iván beszélt. Alig egy emberöltő telt el azóta, hogy a kutyabőrt padlásra tették, és ez az egy emberöltő elvégezte évszázadok munkáját: eltüntette a régi Magyarországot úgy, hogy már azok sem emlékeznek rá, akik valamikor még benne éltek. Nagyon korhadt, vén lehetett már az a fa, amely egyetlen szélviharban, recsegés, ropogás nélkül kidőlve, olyan hamarosan nyomtalanul enyészett el az erdei avarban. Itt-ott még látszott a vén fa maradványa, világítva őszi éjszakákon, mint a korhadt fáknak szokása, aztán ez a foszforeszkáló fény is elenyészett a nagyra nőtt, fiatal csemete fák között, a nemzet erdejében.”

*

A novellák mellett megpróbálkozott Krúdy a dzsentrivilág átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az 1909-ben megjelent *Andráscsik örököse* című regényében. A cselekmény színhelye itt is a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, ahol hirtelen halállal meghal Andráscsik Sámuel, egy dúsgazdag polgár, akinek életében az volt a legfőbb vágya, hogy a nemesiséggel barátkozhasson. Végrendeletének felbontásakor kiderült, hogy minden vagyonát első házasságából született Zsuzsanna nevű leányára hagyta, akiről rokonsága addig semmit sem tudott. A rokonság nem törődik bele sorsába, nem hagyja a jussát, pert indít a szerencsés örökös nő ellen, aki csakhamar személyesen is megjelenik Kállóban. Ettől kezdve a cselekmény párhuzamosan két szálon fut tovább. Egyrészt bemutatja az író a kállói Andráscsikok perét Andráscsik Zsuzsika ellen,

másrészt azt, hogy az elszegényedett, már csak a jó házasságban reménykedő kalandor hozományvadászok hogyan vetik magukat Zsuzsika után, hogyan igyekeznek meghódítani maguknak a gazdag örökösöt. Nemcsak a környékbeli dzsentri-gavallérok fenik fogukat az Andráscsik milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről is jönnek a vagyonszomjas fiatal emberek az „aranytollú madár” meghódítására.

Eddig a regény úgy indul, hogy belőle akár Mikszáth egy évvel korábban napvilágot látott Noszty fiújának is méltó párja lehetett volna. A dzsentri és a polgár konfliktusa, az éhesen rajzó hozományvadászok vitustánca az örökség körül, sokféle alkalmat kínált az írónak nemcsak a széles körű erkölcsrajzra, hanem a társadalom alapvető ellentmondásainak feltárására és leleplezésére is. Az író azonban ezeknek a lehetőségeknek nagy részét kihasználatlanul hagyja. A kitűnő expozíció után a konfliktus ellaposodik, feloldódik. Nem a cselekmény igazi belső logikája szerinti kritikai realista kifejelet felé halad, hanem valami operettváltozat irányába kanyarodik el. Mintha nem is Krúdy folytatná tovább, hanem Harsányi Zsolt, aki később Mikszáth regényének valóban elkészítette ezt a happy and-es színpadi változatát.

A dzsentri hozományvadászok Krúdynál is hoppon maradnak, felsülnek ugyan, Andráscsik Zsuzsika sorra kikoszarzza őket, a regény megoldása mégis romantikus-utópisztikus. Zsuzsika ügyvédjének, a fiatal Bajsa Gábornak nyújtja a kezét, s véget vet a pörnek is. Összehívja kastélyához az Andráscsikokat, és mesebeli jótündérként szétosztja köztük az egész örökséget, jóllehet tudja, hogy perrel sohasem vehették volna el tőle. Ha ez a befejezés tompítja is a mű hatását, s ezért az Andráscsik örököse nem is lett a nyírségi dzsentri kritikai realista szemléletű regénye, így is sokat elárul egy önmagát túlélte, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmodozó réteg kikerülhetetlen hanyatlásáról.

A dzsentriélmény felszabadítása mellett minden bizonnyal szerepe volt Mikszáthnak abban is, hogy Krúdy figyelme ebben az időben a Felvidék felé fordult. A nyírségi dzsentrinovellákkal párhuzamosan kezdte írogatni elbeszéléseit a szepességi kisvárosok különös polgáraitól, dévaj-kedvű, vándorló zsoldoskatonáiról. Ezek a művek is ifjúkori élményét hozták felszínre. A Podolinban töltött diákévek életre szóló benyomásai színezték feledhetetlenül líraivá ezeket a szepességi történeteket. S ha *A podolini kísértet* (1906) című regény egyes motívumai félreismerhetetlenül magukon viselik is Mikszáth *Kísértet Lublón* című írásának nyomait, mégis épp ezekben a szepességi históriákban találta meg Krúdy egyik legsajátabb területét, s ezek a művei, főként *A podolini takácsné* (1911) című kötet novellái mutattak leginkább előre az író pályájának következő korszaka felé.